

מנהיג קורא ליטול אחריות

כשמילים מצמיחות כנפיים, הן מתחברות לכדי שיר. כך הן עושות בפרשתנו, כאשר משה כבר שומע את צעדיו הקרבים של מלאך המוות ומתכונן להיפרד מחייו בעולם הזה. הוא מדבר בלהט שלא כתמול שלשום. לשונו חדה ואפילו דוקרת. חשוב לו שמילותיו האחרונות לא תישכחנה. את האמת הגלומה בהן הוא משמיע, בדרך זו או אחרת, כבר ארבעים שנה – אך מידה גדושה כל כך של רגש לא נלוותה אליה עד היום. הנה, כך זה מתחיל:

הָאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה, וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי פִי....
הַצּוֹר תָּמִים פִּעְלוֹ, פִּי כֹל דְרָכָיו מְשֻׁפָּט.
אֶל אֲמוֹנָה וְאֵין עוֹל, צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא.
שָׁחַת לוֹ לֹא בָּנִיו מוֹמָם, דוֹר עֲקָשׁ וּפְתִלְתֵּל.
הֲ לֹה' תִּגְמְלוּ זֹאת, עִם נֶבֶל וְלֹא חֶכֶם?
הֲלוֹא הוּא אָבִיךָ קִנְיָה, הוּא עֲשֶׂךָ וַיִּכְנֹנְךָ. (דברים לב, א-ו)

אל תאשימו את אלוהים כשהדברים אינם כשורה: זהו המסר הלוהב של משה. אל תאמינו, הוא אומר, שה' קיים כדי לשרת אותנו. אנחנו קיימים כדי לשרת אותו, וכדי להיות בידיו ברכה לעולם. ה' הוא ישר; הפתלתלים ומרמי-עצמם הם אנחנו. אין זה

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

מתפקידו להסיר מאיתנו אחריות. להפך, הוא קורא לנו ליטול אחריות.

כמילים אלו חותם משה את הדרמה שהחלה עם אדם וחווה בגן עדן. כשהם חטאו, אדם האשים את האישה, והאישה האשימה את הנחש. כך זה היה בימי בראשית, וכך זה גם עכשיו, במאה העשרים ואחת המחולנת.

סיפוריה של האנושות הוא, ברוב רובו, סיפור של בריחה מאחריות. העבריינים מתחלפים, אבל תחושת הקרבנות לעולם נשארת. זה לא אני שלא בסדר. מי שלא בסדר הם הפוליטיקאים. או התקשורת. או הבנקאים. או הגנים שלי. או ההורים שלי. או השיטה: הקפיטליזם, הקומוניזם או כל דבר בקשת שביניהם. ויותר מכול, זו אשמתם של האחרים, אלה שאינם כמונו. הכופרים, בני השטן, ילדי החושך, הבלתי גאולים. מבצעי הפשעים הגדולים ביותר נגד האנושות, לכל אורך ההיסטוריה, היו משוכנעים ש"זה לא הם". שהם רק מילאו פקודות. וכשלא נשאר את מי להאשים, תמיד אפשר להאשים את אלוהים. או אם אינך מאמין באלוהים, האשם את אלה שכן מאמינים בו. טבע האדם לנסות לברוח מאחריות.

בזאת נפִלִית היהדות מכל יתר האמונות. בגלל הדבר הזה יש המעריצים את היהודים, אך בגללו יש גם רבים השונאים אותם. כי היהדות היא קריאתו של אלוהים לאחריות אנושית. מקריאה זו אי אפשר להתחבא, כפי שגילו אדם וחווה כשניסו לעשות זאת – ואי אפשר לברוח, כפי שלמד יונה בבטן הדג.

פרפראזה פרוזאית למסר של משה בשירת הפרידה הגדולה הזו שלו תיראה כך:

ה' נתן לנו את ארץ ישראל, אבל אנו נצטרך לכבוש אותה בעצמנו. הוא נתן לנו את האדמה הטובה, אבל אנו צריכים לקום ולעשות מעשים: לחרוש, לזרוע ולקצור. הוא נתן לנו גוף, אבל אנו צריכים לקיים אותו ולרפא אותו.

"ה' הוא אבינו; הוא ברא אותנו והעמיד אותנו על מכונו. אבל הורים אינם יכולים לחיות את חיי ילדיהם. הם יכולים רק להראות להם, בחינוך ובאהבה, איך נכון לחיות. ועל כן, אם יום אחד הדברים לא יהיו כשורה, אל תאשימו את ה'. לא הוא שהשחית דרכו, אלא אתם. הוא צדיק וישר; אנחנו אלה שלפעמים מתעקמים ומעקמים". עד כאן המסר של שירת האזינו בלשונו.

זוהי אתיקת האחריות של התורה. מעולם לא הושמעה הערכה מחמיאה יותר למהותו של האדם. מעולם לא הואצל תפקיד נכבד יותר על בני תמותה בשר ודם.

יש דתות הרואות את בני האדם כמושחתים עד העצם, כמוכתמים בחטא קדמון, כמי שבלי ברכת האל לא יהיה בידם להגיע אל הטוב. לא כן סבורה היהדות. היא גם איננה רואה את הדת ככניעה עיוורת לרצון האל. יש אמונות הגורסות כך. לא אמונתנו.

איננו רואים את בני האדם כפי שראו אותם עובדי האלילים וכוחות הטבע – כצעצועים בידיהם של אלים גחמנים. איננו רואים אותם כפי שרואים אותם אי אלה מדענים, כחומר בלבד, כמכשיר שכפול של גנים, כאוסף של כימיקלים המופעלים בדחפים חשמליים מן המוח, בלי הוד וכלי קדושה, דיירי עראי בעולם ריק ממשמעות שנוצר בלי שום סיבה ושיום אחד, שוב בלי סיבה, גם יחדל.

"בני עמי האהובים. הובלתי אתכם ארבעים שנה, וימי באים אל קצם. מזה כחודש, מאז התחלתי לשאת באוזניכם את נאומי הארוך, אני מנסה לומר לכם את הדברים החשובים ביותר הנוגעים לעברכם ולעתידכם. אני מפציר בכם לא לשכוח אותם.

"הורייכם היו עבדים. ה' הביא אותם ואתכם אל החופש. אבל החופש הוא רק שלילתה של העבדות: אתם חופשיים, כלומר אינכם כפופים לפקודות של איש. אין לזלזל בחופש, שכן החיים בלעדיו טעמם כטעם לחם העוני והמרור. אכלו אותם אחת לשנה, כדי שלא תשכחו מאין באתם ומי הוציאכם משם.

"אך אל תחשבו שהחופש לבדו די בו לקיים חברה חופשית. כאשר כולם חופשיים ועושים את הישר בעיניהם, התוצאה היא אנרכיה, לא חופש. לחברה חופשית נדרשת חירות: חופש חיובי ומחייב, המתקיים רק כאשר הבריות מפנימים את הרגלי האיפוק, וכאשר החופש של אדם אחד אינו נקנה במחיר החופש של רעהו.

"על כן לימדתי אתכם את כל המצוות, החוקים והמשפטים האלה. אין הם כללים שרירותיים. אף לא אחד מהם ניתן רק משום שה' אוהב לתת חוקים. ה' נתן חוקים למבנה החומר עצמו – חוקים שכוננו יקום עצום, מופלא, שכמעט אין לשער. לו הסתכם כל רצונו של ה' במתן חוקים, היה מסתפק בהשתתף חוקים על אותם ברואים המצייתים לחוקים מטבעם: החומר נטול התודעה, וצורות החיים שאינן יודעות את החירות.

"המצוות שה' נתן לי, ושאני נתתי לכם, קיימות לא למענו של ה', אלא למענכם. הוא נתן לנו את החופש, המצרך היקר והנדיר והמופלא מכל הדברים לבד מן החיים עצמם. אך עם החופש באה אחריות. ופירושה הוא שמחובתנו להסתכן ולפעול.

האדם לבין המעשה, בין החוטא לבין החטא. היות שמעשינו אינם מגדירים אותנו לגמרי, יש בתוכנו גרעין שנשאר זך – "אלוהי, נשמה שנתת בי טהורה היא" – ועל כן, יהיו מעשינו רעים כאשר יהיו, תמיד נוכל לחזור בתשובה ולהיטהר. מכאן נוצרת שפה של תקווה, שהיא הכוח היחיד החזק דיו להביס תרבות של ייאוש.

כוח זה של תקווה, הצומח בכל מקום שאהבתו של ה' וכפרתו מעמידים חופש ואחריות אצל האדם, הוא אשר הפך את היהדות לכוח מוסרי בעיני כל מי שלבו פתוח ועיניו בראשו. אבל תקווה זו, אומר משה בלהט הצורב בנו בכל פעם שאנו חוזרים אל דבריו, תקווה זו איננה נולדת מעצמה. דרוש עמל כדי לזכות בה. הדרך היחידה להשיגה היא לא להאשים את אלוהים. הוא איננו מושחת. הפגם מצוי בנו, ילדיו. אם אנו שואפים לעולם טוב יותר, אנחנו צריכים ליצור עולם זה. ה' מלמד אותנו, מראה לנו את הדרך, סולח לנו כשאנו כושלים ומרים אותנו כשאנו נופלים, אבל את העולם הטוב יותר עלינו לבנות בכוחות עצמנו. תמורה מתחוללת בנו לא על ידי מה שה' עושה למעננו, אלא על ידי מה שאנחנו עושים למענו.

בני האדם הראשונים איבדו את גן העדן כאשר ניסו לברוח מאחריות. עולמנו ישוב להיות כגן עדן מקדם רק אם נישא באחריות וניעשה לאומה של מנהיגים, שכל אחד מהם מכבד את השונים ממנו ומפנה להם מקום. אנשים אינם אוהבים אנשים שמזכירים להם את דבר אחריותם. זוהי אחת הסיבות לשנאת היהודים לאורך הדורות; כמובן, רק אחת הסיבות. אולם אנו איננו נותנים לשונים מאיתנו להגדיר אותנו. להיות יהודי פירושו להיות מוגדר רק בידי האחד הגדול האוהב אותנו, הקב"ה.

אנחנו מאמינים שהננו עשויים בצלם אלוהים, חופשיים כשם שאלוהים חופשי, יצירתיים כשם שהוא יצירתי. אומנם אנו מתקיימים בקנה מידה קטן לאין סוף ומוגבל – ועדיין: בכל מרחביו הכבירים של היקום, האדם הוא הנקודה היחידה שבה ההווה מודעת לעצמה, צורת החיים היחידה שבכוחה לעצב את גורלה: בוחר, ועל כן חופשי, ועל כן אחראי. היהדות היא קריאתו של אלוהים לאחריות.

ופירוש הדבר: אל תתקפנו. אל תאמינו כמו היוונים שהגורל עיוור וקשיח, שהבשורה שמשמיע האורקל בדלפי נכתבה ונחתמה עוד בטרם לידתנו, שכמו לאיוס ואדיפוס לעולם לא נימלט מעבותות הגזרה. זוהי תפיסה טרגית של חיי האדם. במידה מסוימת, ובאופנים אחרים, היו שותפים לה שפינוזה, מרקס ופרויד, הטירימוויראט הגדול של יהודים-במוצאם שדחו את היהדות ואת כל מפעלותיה.

אמונתנו אחרת. כמו ויקטור פראנקל, ניצול אושוויץ, ואהרן בק, ממייסדי התרפיה הקוגניטיבית-התנהגותית, אנו מאמינים כי אנו מוגדרים לא באמצעות האירועים הפוקדים אותנו, אלא על פי תגובתנו להם; ותגובה זו, מצדה, נקבעת על פי הפרשנות שאנחנו נותנים למה שקורה לנו. אם נשנה את צורת החשיבה שלנו – ובכוחנו לעשות זאת, בזכות הגמישות של המוח – נוכל לשנות את הרגשתנו ואת אופן פעולתנו. הגורל אף פעם איננו סופי. גזרות רעות עלולות להיות, אבל תשובה, תפילה וצדקה מעבירות אותן. ומה שאיננו יכולים לעשות לברנו בכוחנו לעשות ביחד, שכן אנו מאמינים כי "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב', יח).

מתוך כך פיתחו היהודים את מוסר האשמה – המנוגד למוסר היווני, מוסר הבושה. מוסר של אשמה מבחין בחדות בין

התעלומה הגדולה מכולן איננה אמונתנו באלוהים אלא אמונתו של אלוהים בנו. ולוואי ותנסוך בנו אמונה זו כוחות להישמע לקריאתו של ה' לאחריות, ולהיחלץ לרפא אחדים מפצעיו של עולמנו: עולם כואב ובכל זאת עולם מופלא.

שאלות לשולחן השבת:

- מה ההבדל בין חופש לחירות?
- מה, לדברי משה, עלינו לעשות כשהדברים אינם כשורה (וממה עלינו להימנע)?
- למה אנו מתכוונים באומרנו שהיהדות היא "קריאה לאחריות"?